

DE AMICITIA. CORESPONDENȚA ROMUL LADEA – VIRGIL BIROU

Sorina Ianovici-Jecza

Cuvinte-cheie : fond documentar, scrisoare, context istoric, climat artistic, Timișoara

O importantă sursă de date privind evenimentele și configurația unor etape istorice sau culturale, precum și biografia, modul de gândire, mentalitatea ori psihologia unor personalități, o reprezintă, cum se știe, corespondența.

Între scriitorul Virgil Birou (11 mai 1903, Ticvaniul Mare, j. Caraș-Severin – 22 aprilie 1968, Timișoara) și sculptorul Romul Ladea (17 mai 1901, satul Jitin, comuna Ticvaniul Mare, j. Caraș-Severin – 27 august 1970, Arcuda, j. Ilfov), originari de pe aceleași meleaguri cărășene și legați, de timpuriu, printr-o strânsă prietenie, există un important schimb de scrisori. Corespondența se întinde pe o durată de peste 30 de ani. Mesajul epistolar nu are însă o desfășurare lineară, el este segmentat de numeroase întreruperi, datorate mersului sinuos al biografiei lui Romul Ladea. El se găsește când la Arad (1922), când, student, la București (1923) și, din nou, la Arad. Sau la Paris, la Academia Julien ori în atelierul lui Brâncuși (1924), apoi, la Cluj, unde devine, în 1927, profesor de sculptură la Școala de Arte Frumoase. De acolo, la Timișoara, printre dascălii proaspătului așezământ artistic, Școala de Arte Frumoase, transferată de la Cluj (1933). În fine, din anul 1934, vara, la Zărnești, lângă Brașov, unde părinții soției sale, Lucia Piso, i-au amenajat un atelier, sau, mai târziu, la Suceag, aproape de Cluj, după ce „lichidează cu Timișoara și Ticvanii”, cum mărturisește, și își cumpără acolo o casă. Peregrinările sale, numeroase, arătând un temperament neliniștit, în perpetuă căutare, cuprind însă o arie mult mai largă, ce include, printre altele, o seamă de călătorii în Europa, reveniri periodice în ținuturile natale, la Ticvani sau Oravița, pentru a-și reîmprospăta memoria artistică și a-și motiva adeziunile ori renunțările, drumuri la București, impulsionate de cunoscuta sa exigență față de organizarea expozițiilor sau de elaborarea cataloagelor.

La celălalt capăt, Virgil Birou, mai stabil, rar plecat din Timișoara, unde își face studiile, își întemeiază o familie, lucrează, ca inginer, la Uzina electrică, și, în paralel, trăiește viața artistică a orașului, pune temeiurile unei atmosfere culturale.

Așa se explică, după câte credem, faptul că, din tot acest parcurs, se pot reține, ca mai importante, trei repere geografice, trei circuite: Timișoara – Cluj; Timișoara -Zărnești; Timișoara – Suceag, din nou, Timișoara-Cluj. Acestea, mai ales, desemnează traseul bidirecțional al epistolelor pe care urmează să le cercetăm.

Scrisorile nu au intrat în circuit public decât târziu și parțial. În 2003, sunt publicate 67 de scrisori ale lui Romul Ladea către Virgil Birou, număr oarecum întâmplător, rezultat al condițiilor în care s-a putut păstra, în general, opera prozatorului în arhiva familiei. În

ceea ce privește scrisorile pe care V. Birou le-a trimis lui R. Ladea, ele au rămas, până acum, în manuscris. Dintr-un număr pe care îl presupunem a fi mult mai mare, ne-au parvenit 36 de texte. În acest fel, dispunem de un total de *99 de scrisori*.

Avem în vedere două paliere: I. Primul, ce ține de ceea ce am numi *structura speciei*, de ceea ce o caracterizează în genere: *felul* epistolei (carte poștală ori scrisoare); *componentele* impuse de uzanțele acestui tip de comunicare (înscrisurile poștei: data expedierii și a primirii, adresa emitentului și a destinatarului, eventual descrierea timbrului). Toate ne permit fixarea în timp și spațiu a corespondenților, mișcarea lor dintr-un loc în altul sau durata poposirii într-un anumit punct și, în fine, *semnalul* de intrare și de părăsire a textului: *formulele de adresare și de încheiere*. Acestea din urmă informează cu privire la gradul de intimitate dintre corespondenți, la temperamentul fiecăruia și la dispoziția lor de moment. Formula poate avertiza și asupra conținutului transmis. II. Cel de al doilea se referă la *conținutul* propriu-zis al epistolei. Fiind vorba de scrisori cu caracter *particular*, în mod inevitabil, se desprind două niveluri: unul, care are în vedere *viața privată* (familie, sănătate, relații personale etc.), altul, *contextul extern* (mediul, formația partenerilor epistolari, orizontul lor de așteptare, circumstanțele istorice și sociale ale momentului). Subiectul analizei noastre îl formează, în mare măsură, *contextul extern*, cu toate elementele ce-l compun.

Deși nu foarte întins, răstimpul desfășurării corespondenței dintre Romul Ladea și Virgil Birou a fost marcat de câteva evenimente cruciale, care, în condițiile particulare ale zonei de vest a Banatului, s-au manifestat oarecum singular. Este vorba, mai întâi, de *consolidarea spiritului național*, într-un spațiu cultural multinațional și, apoi, în paralel, de efortul intelectualității bănățene de a *crea instituții cultural-artistice*, care să o reprezinte. Se elaborează o seamă de proiecte, se înființează societăți și asociații profesionale, apar publicații, se organizează expoziții de artă plastică și de carte. Iată o sumară succesiune de evenimente: în 1930, prin strădania lui Ioachim Miloia, directorul Muzeului Banatului, se deschide, la Timișoara, *Salonul artelor bănățene*, la care participă și Romul Ladea. Cronica plastică, semnată chiar de Ioachim Miloia și publicată în „Analele Banatului”, remarcă forța artistică a tânărului sculptor și reproduce *Masca lui Cloșca* pe coperta „Analelor”. În 1932, apare revista „Vrerea”, sub îndrumarea lui Ion Stoia-Udrea (din conducere fac parte și plasticienii Romul Ladea, Catul Bogdan și I.Podlipny). În 1933, se pun bazele societății literare „Altarul cărții”, ce dobândește statut de persoană juridică, în 1936 - Asociația Scriitorilor din Banat - , avându-l ca președinte pe Virgil Birou. Din asociație fac parte și o seamă de artiști plastici (Romul Ladea, Catul Bogdan, Ioachim Miloia). Tot în 1933, începe să activeze Școala de Arte Frumoase (printre profesori: Romul Ladea), devenită Academie de Arte Frumoase. În 1935 ia ființă, la Timișoara, sub directoratul lui Aurel Cosma, revista „Luceafărul”. De aspectul grafic s-a ocupat Romul Ladea. Locul de întâlnire a intelectualității timișorene devine, la un moment dat, în 1939, cafeneaua *Spieluhr*, situată în centrul orașului; aici se adună, în jurul lui Ladea, „Maestrul”, o seamă de scriitori, publiciști, artiști plastici, muzicieni, unii veniți din alte părți, de la București ori Cluj. Printre ei, firește, și Virgil Birou. Aproape la fel de cunoscut este însă și mai vechiul restaurant *Kocsonay* (în scrisori se vorbește despre el de prin 1935), unde artiștii și scriitorii își aveau masa lor. Pe pereți, desenele, epigramele, versurile, înrămate și cu semnătură, păstrau amintirea celor ce

au trecut pe acolo: „La Kocsonyay (sic!), chiar deasupra mesei noastre, a apărut o pasăre rară. Este lângă capul de mistreț, vizavi cu ușa. Încerc să-i fac figura”, îi scrie Virgil Birou lui Ladea (într-o epistolă, păstrată fără plic și indecis datată – B/ 1935/1936). Cât despre Romul Ladea, când se simte singur, departe de casă, nesigur de propriul viitor, își amintește de atmosfera cenaclurilor timișorene și de *Kocsonyay*.

Urmează, apoi, anii de război, vag reflectați însă în scrisorile care ne-au stat la dispoziție, și, în fine, după 1948, impunerea lui Romul Ladea ca unul dintre cei mai importanți plasticieni români și, în paralel, modificările pe care instalarea dominației comuniste le-a impus, nu doar în organizarea societății, ci și mediilor aparținând suprastructurii.

Avem în față, așadar, două fonduri epistolare. Urmează să constatăm în ce măsură și cum *reflectă* ele elementele aparținând palierelor mai sus enunțate. Și, pe de altă parte, cum *se reflectă* textele (care-și corespund) unul în celălalt.

Dăm prioritate scrisorilor expediate de Virgil Birou către Romul Ladea, deoarece, aflate încă în manuscris (în plicurile originare), ne permit să stabilim, mai exact, data precum și amănunțele cu privire la locațiile de trimitere și primire. În lotul de epistole publicate (BIRĂESCU și ZĂRIE 2003, p. 34-114), adresate lui Virgil Birou de către Romul Ladea, locul expedierii nu este menționat.

Am grupat cele 36 de scrisori ale lui Virgil Birou către Romul Ladea, potrivit locului de destinație, în patru etape: *prima etapă: la Cluj*, între 1932 și 1934, din care ne-au parvenit cinci cărți poștale și patru scrisori; *a doua etapă: La Zărnești*, între 1934 și 1940, din care deținem șapte scrisori și o carte poștală; *a treia etapă: Suceag*. Sunt două cărți poștale trimise de Virgil Birou la Suceag; *a patra etapă: din nou la Cluj*, între 1954 și 1960. La Cluj, începând cu anul 1954 (toate: Calea Turzii 65, devenită, după 1958, strada Joliot Curie: „s-a schimbat Calea Turzii în Joliot Curie 65”, L/ 5.I.1960), au fost expediate (mai exact, ne-au parvenit) unsprezece scrisori și șase cărți poștale.

I. Examinarea elementelor ce țin de plic ne atrage atenția, pe de o parte, asupra modului de formulare al destinatarului și, pe de alta, asupra adresei. Ele reflectă foarte exact schimbările survenite în cariera didactică, desfășurată paralel cu cea artistică, a lui Romul Ladea, dar pun în evidență și grija lui Virgil Birou față de nuanțe. Dacă prima Cp (B/22.VI. 1932) e adresată, simplu, *Dsale dlui Romul Ladea, Cluj, Calea Moșilor 91*, următoarele epistole cuprind, alături de nume, mențiunea: *sculptor prof.*; sau *prof. sculptor* (și sunt trimise la Școala de Arte Frumoase, Cluj), ori la Zărnești. Iată însă că B /7. IX. 1940 e adresată D-lui Romul Ladea, *rectorul Academiei de Arte Frumoase din Timișoara, Zărnești, jud Brașov*, în vreme ce, pe B/24. X. 1941, trimisă tot la Zărnești (după transformarea Academiei de Arte în școli), Virgil Birou notează scrupulos: D-lui prof. Romul Ladea, *sculptor, dir., Școala de Arte Decorative*.

Între o carte poștală, datată 26. IX. 1948, expediată la Suceag, și următoarea epistolă este un hiatus de șase ani. Corespondența nu se întrerupe însă. Există, în acest interval, câteva texte pe care Romul Ladea le scrie lui Birou (cf. BIRĂESCU și ZĂRIE 2003, p. 68-70). Unul, din 10. IX. 1950, prin care îl anunță că a fost scos de la catedra Institutului („Dragă Virgile, aflu că ai auzit de la Luț că m-au mazilit”). Este reprimat la Institutul de Arte plastice „Ion Andreescu” de-abia în 1961.

Deși se retrage la Suceag, Romul Ladea continuă să lucreze asiduu. Acestei perioade îi aparțin, în afara unui *Autoportret* - gips sau a lucrării *Eu și câinele meu Grivei* – gips, mai multe portrete, dedicate membrilor familiei: *Tatăl meu Gheorghe*- gips, *Portretul soției* – gips etc. Totodată, continuă să participe la expoziții.

Schimbul de scrisori este reluat, cu o anumită ritmicitate, din 1954, când primește o comandă oficială („Dragă Virgile, Ministerul Culturii mi-a comandat statuia *Lazăr de la Rusca*, un țăran, erou al comunismului”, L/26. VII. 1954) și este întrerupt prin 1964. Ultima misivă pe care o trimite Virgil Birou este din 7.I.1960, dar cea pe care o expediază Romul Ladea, și poartă dată, este din 7. X 1963. Mai urmează trei ale aceluiași; din conținut, deducem că au fost trimise în anul 1964.

Dacă locul și adresa, unde sunt expediate scrisorile către Romul Ladea, se schimbă pe parcursul celor peste 30 de ani de corespondență, nu același lucru se întâmplă cu cele ale lui Virgil Birou. Multe scrisori poartă simpla semnătură a expeditorului: V. Birou. Cu excepția unora, expediate din București, unde scriitorul a locuit, în trecere, la fratele său (Str. Matei Voievod, 20 bis, București), sau din Ticvaniul Mare, Caraș, scrisorile poartă aceeași adresă: Timișoara, Str. Dacilor, 13, unde s-a aflat locuința familiei Birou. Presupunem, potrivit celor comunicate de Ladea, că, până prin 1940, a existat o adresă pe str. Cloșca sau Crișan, 10: „Dragă Virgil, am avut de gând să-ți scriu și am uitat adresa. Nu știu Cloșca sau Crișan 10. Îți scriu pe Cloșca, dacă o să capeți scrisoarea asta m-ar bucura...” (L/16.II.1940).

Deși ne-au parvenit, cum am mai menționat, 67 de scrisori, trimise de V. Birou, avem mai puține elemente de context comunicațional (felul adresării, de pildă, sau adresele). Ele pot fi deduse, uneori, din conținutul textelor.

Formulele de *adresare*, de intrare în text, și cele de *încheiere* ne furnizează importante indicii despre gradul de apropiere dintre cei doi, cât și despre capacitatea unuia sau a celuilalt de a-și exterioriza sentimentele. Birou își începe epistolele fie cu uzualul *Dragă Romică* sau, mai cald, cu *Dragă Romi, Romi* (o dată), fie cu *Romică dragă* ori *Romică*. În mod excepțional, scriitorul își intitulează mesajul cu *Dragă Romule* și *Romule, omule*. Este vorba despre o carte poștală, ce se referă la o oarecare răceală intervenită între el și amicul său: „Romule, omule, de o lungă vreme am impresia nelămurită încă, dar obsedantă că ești supărat pe mine” (B/ 1933), și despre o scrisoare, expediată din Ticvaniul Mare, cu același subiect: „Dragă Romule, ți-am primit scrisoarea, și descifrând-o, m-am mai liniștit. Mi se pare însă că tu ai ocolit răspunsul direct: nu mi-ai spus, dacă într’adevăr ai fost cam supărat pe mine. Nu mă îndoiesc că sentimentele ce mi le arăți în scrisoare sunt sincere, și nu m-am îndoit niciodată de ele, prea am crescut împreună și mi se pare că interiorul vibrează în noi doi prea în unison...” (B /16.III.1933).

Paleta formulelor de adresare din scrisorile lui Romul Ladea este oarecum mai variată. Apare convenționalul *Dragă Virgil* ori, mai des, *Dragă Virgile*, alături de glumețul *Dragă Vergheli*, cu varianta *Dragă Virgheli*. Dar R. Ladea folosește și sintagme de tipul: *Virgil, fratele meu*, *Sufletul meu drag Virgile*, *Virgile*, *iubitul meu*, care implică fie comunicarea unor evenimente speciale, fie tentativa de a-l influența pe interlocutor. Desolemnizarea, ieșirea din canoanele speciei, înlocuirea „semnalului de început” uzual, toate sunt strategii de întărire a rolului ilocutiv pe care îl implică discursul. Lor li se adaugă,

uneori, reluarea apelativelor, pe parcursul ori la sfârșitul textului: „Măi Virgile, fii bun mergi la Mărcuș și aranjează cu el soarta lucrărilor mele rămase la școală...”), sau: „Dragă Virgile, te sărut cu tot dragul inimii mele bătrâne. Romi” (L/23.VIII.1963).

De interes sunt și „semnalele de final”. În epistolele de tinerețe (anii '30), Virgil Birou își încheie, de cele mai multe ori, comunicarea prin urarea: *Mult noroc* și variantele *Noroc*, *Noroc și sănătate*, *Vă doresc mult noroc*. Din această serie, reținem sintagma, conotată profesional, *Noroc bun*. Apar însă și formulele tradiționale: *Cu drag*, *Cu bine*, *Urări de bine*, *Te îmbrățișează*, *Sănătate etc.* O singură dată, *Te sărută al tău frate Virgil*. Analiza finalurilor în scrisorile lui Romul Ladea impune observația că, de multe ori, limitele textelor sale nu se suprapun cu apariția formulilor de încheiere (*Cu dragoste*, *Te îmbrățișez*, *Toată prietenia*, *Tot dragul etc.*). Dacă, potrivit convenției, epistola se întrerupe, atunci când emițătorul dă semnalul de final, nu același lucru se întâmplă în scrisorile lui Ladea. El continuă și după acesta, adăugând o completare, o întrebare, o informație, o solicitare etc. Un exemplu: „*Tot dragul Romi.*” și, mai jos: „*Tipărești deja cartea?*” (L/25.XII.1945).

Alături de semnături ce redau hipocoristice (*Romi*, *Romică*), apare și *Romul* sau, mai des, *R. Ladea*, dovada unei puternice conștiințe de sine, a permanentei presiuni pe care identitatea sa ca artist o exercită, aproape tiranic.

După cum se vede, fiecare dintre cei doi parteneri ai corespondenței interpretează în mod individual normele specifice tipului de text pe care-l performează. Această libertate față de clasa de text dată se manifestă mai puternic la Romul Ladea și, ca urmare, scrisorile sale transmit o cantitate mai mare de informație.

II. Considerată o unitate funcțională de comunicare, scrisoarea are, exprimându-ne în termenii științei despre actele vorbirii, un rol ilocutiv determinat, dependent de factura speciei: scrisoare particulară, scrisoare oficială, scrisoare literară etc. În funcție de tipul textului epistolar, rolurile ilocutive se diversifică și se pot modifica în cadrul aceluiași spațiu textual.

Schimbul de scrisori dintre Romul Ladea și Virgil Birou face parte din categoria *corespondenței particulare*. Epistolele se raportează, așadar, la un permanent ecran al vieții personale: vagi ecouri din copilăria și adolescența comună, detalii disparate despre membrii familiei (soție, copii, eventual, relația cu frații ori părinții), efortul de a dobândi un loc convenabil de muncă, relatarea unor stări sufletești în momente de criză. Acest nivel este însă foarte restrâns, comprimat, pe de o parte de presiunea vocației artistice a partenerilor, pe de alta, de factori externi de natură istorică, socială și, în convergență, culturală.

Delimităm astfel trei niveluri de comunicare: primul, care ține de caracteristicile epistolei particulare, al doilea, legat de preocupările și cariera artistică și al treilea, dependent de contextul situațional. Firește, cele trei niveluri se succedă ori se intersectează, astfel că, adesea, cititorul, aflat, în mod fatal, în afara actului de comunicare propriu-zis (al treilea partener în procesul de constituire pragmatică a textelor de acest tip), trebuie să facă eforturi pentru a restabili coerența textuală (constituită de producătorul și receptorul textelor, cum am arătat, nu doar prin comunicare scrisă, ci și prin contacte directe, date fiind împrejurările care au întrerupt, de multe ori, curgerea scrisorilor și i-au adus pe cei doi față în față).

Efortului de refacere a coerenței pragmatice i se adaugă, necondiționat, cel de analiză a dimensiunii sale semantice. În această ordine, observăm că există o evidentă diferență între *temele* pe care le abordează, frecvent, Romul Ladea și *temele* ce-l preocupă pe Virgil Birou. Cel dintâi este, înainte de orice, preocupat de condiția sa ca artist și, mai ales, de soarta lucrărilor sale, de ceea ce am numi azi, manageriatul operei (albume, expoziții). Cel de al doilea, prezent în contextul artistic general, determinat și dominat de acesta, își dezvăluie, doar foarte discret, uneori chiar nesigur, identitatea de creator și se dedică, așa zice, total, prietenului său, operei lui.

Pasajele referitoare la existența în mediul familial și social al celor doi participanți la corespondență ne relevă două personalități, ale căror *biografii și eu empiric* diferă foarte mult. Ne-am referit deja la faptul că, în timp ce Virgil Birou și-a petrecut, începând chiar cu anii de tinerețe, întreaga viață la Timișoara (o lungă perioadă, la aceeași adresă) și a fost, vreme de 34 de ani, inginer la Uzina Electrică, Romul Ladea, mai neliniștit, mai tumultuos, se mută dintr-o parte în altă, își întemeiază casă și atelier în mai multe locuri („Am vrut de multe ori să-ți scriu, dar de o parte nu am știut unde, la Cluj, la Suceag sau la Joița”, îi scrie V. Birou în 7.I.1960). În texte, această antonimie se reflectă nu doar în relatările celor doi ori în capacitatea lor de a se exprima, ci și în felul în care își actualizează rolurile ilocutive. În mare măsură, scrisorile lui Virgil Birou sunt pur *expositive*: „Dragă Romică, am fost ieri la Oravița, și m-am interesat pe la consilierii jud. despre soarta busturilor. Cei mai mulți mi-au promis și m-au asigurat că prefectura și pe mai departe se va îngriji de încasarea banilor și că nu va rămânea chestia baltă” (B/22.VI.1932). Tonul se menține și atunci când „contextul situațional” e dramatic: „Dragă Romi, acum câteva minute primii scrisoarea ta și mă grăbesc să-ți răspund, pentru că mâine poate va fi prea târziu și nu voi mai putea. Așa de slab și de prăpădit nu am fost niciodată /.../ Am și eu aici pe soacră-mea, acum suntem 5 pe 1100 lei, deci înțelege ce se poate face. Ea e paralizată de partea stângă, dar mai cumpliti sunt cei 77 de ani, pe care nu-i întrec decât neamurile - cumnați, nepoate și tot soiul de creaturi – de care acum nu mai am loc în casă /.../ De altă parte sunt silit să lucr și inima mea e cât un butoi” (B/7.I.1960). Totuși, *relatarea neutră* alunecă, uneori, în *povestire comentată*, autorul deconspirându-și vocația de prozator. Iată un început de schiță: „Să nu te mai duci la Ticvani!!! La capătul grădinii lui Floarea Leza, de către Valea Mare, săpând fundații pentru un siloz de nutreț, au găsit 7 cadavre, mărgelile și 2 bani de argint de pe la 1682. Se crede că sunt scheletele unor oameni omorâți, jefuiți și îngropați acolo de către moșii ei, de pe când țineau birt. După altă părere, ceva vagabonzi s-au înecat deodată într-o mocirlă./.../ Ion crede că e îngropat acolo haremul unui pașă turcesc în retragerea lui din Banat...” (B/7.I.1960). Când expune evenimente ori fapte culturale, când se referă la opera prietenului său, prezentarea are precizia și distanța reportajului, iar scrisorile devin *prețioase surse documentare*.

În contrapondere, scriitura epistolelor lui Ladea e nervoasă, propozițiile scurte abundă în moduri verbale imperative ori interogative. Febrilitatea sintaxei sale (a topicii, mai exact), cu numeroase ruperi de ritm și schimbări de ton, impetuositatea intrării în tematica textului („Dragă Virgil, Ion Stoia-Udrea vrea să scoată o serie de cărți despre diferiți artiști și ar vrea să înceapă cu mine”, L/fără dată), ori apelul la expresia telegrafică, concisă și rapidă („Dragă Virgile, îți scriu pe scurt numai ca să știi de mine. Sunt întreg și

destul de sănătos”, L/20.VIII.1955), reprezintă semnalele ale unui ins neliniștit și impetuos. Relația sa cu Virgil Birou e dominată de interesul pe care acesta din urmă îl arată față de artele plastice, în general, față de opera sa, în special. Ladea a găsit în Birou *oglanda* în care, de cele mai multe ori, se reflectă exclusiv creatorul cu opera lui. Cât privește viața domestică, necazurile pe care inevitabilele boli ori bătrânețea le aduc, interesul față de familia celuilalt, Ladea notează sumar și, aproape întotdeauna, în registru ironic, antifrastic: „Luț mai pictează și – vezi tu – nu s-a lăsat ea mai prejos și îndemnându-se cu alte soții și-a câștigat încetîșor o frumoasă experiență în cicăleală și, cred că va deveni o soacră de calitate.” (L/11.VIII.1954). Sau: „Dacă știam că scrisoarea mea te găsește în starea asta jalnică, nu-ți mai scriam, lăsam dracului și cărți și tot. Sunt înduioșat, noi doi – bag sama – și la moarte ne ducem alături, avem și de data asta aceleași *preferințe*” (L/29.III.1955).

Personalitatea creatoare a lui Virgil Birou, autor al unei proze originale, se lasă greu descoperită din ceea ce însuși mărturisește despre sine în textele scrisorilor. Cele mai multe rânduri vorbesc despre creația prietenului său, despre lucrările acestuia. Le urmărește traseul, le compară cu opera altor contemporani, le fotografiază cu grijă în vederea reproducerii în albume, cataloage ori cărți despre artă. Apariția volumelor sale trece aproape neobservată în corespondență. În treacăt, la sfârșitul vreunei scrisori, Birou adaugă puține vorbe despre preocupările sale. „Încolo, nimic nou sau interesant pe aici. Doar Popa Fabian s-a mutat la T., în casa lui /.../ Eu m-am ocupat mult cu istoria culturii bănățene. Atâtea momente frumoase am găsit începând din sec. 18, dar mai cu seamă în Căraș, în sec 19, încât am rămas întristat că am trăit cu un secol mai târziu”

(B/3.III.1957). Interesante sunt, în acest sens, completările făcute de V. Birou pe marginea unui pasaj dintr-o lucrare a lui Montesquieu despre „universul cărășan” (B/5.IX.1958). După cum, la fel de plin de interes, pentru cunoașterea firii retractile și modeste a lui Virgil Birou, este acest enunț, de-abia formulat: „În Tribuna a fost un fragment din *Lume fără cer*. Nu merită oboseala să-l mai citești” (B/2.VI.1957). Nici de la R. Ladea nu aflăm cu mult mai mult despre acest subiect. În câteva cuvinte, așternute în grabă, după o insistență și detaliată cerere de ghips, îl anunță pe amicului său: „În *Ardealul* de Crăciun se ocupă, - nu mai știu cine – de tine” (L/ 1942); și: „în zilele astea vine unul de la *Tribuna* din Cluj la mine, îi voi arăta cartea s-o prezinte și el” (*ibidem*). Mai târziu, după apariția, în 1946, la Timișoara, a volumului *Oglanda lui moș Ion Stăvan*, cu desene de Catul Bogdan, și apoi, în 1947, la București, a romanului *Lume fără cer*, Romul Ladea îi scrie: „Luț ți-a citit cartea, îi încântată și te pomenește foarte des. Spune că ai pagini unde adeverești viața și unde vorbești ca un mare artist” (L/7.IV. 1948). Și, totuși, în cele din urmă: „Am citit zilele astea din *Lume fără cer*. Este o carte mare, mai profund umană ca tot ce s-a scris la noi până acum. Păcat că nu ai avut noroc. Cine știe când va mai putea fi editată. Am rămas uimit de frumusețea ei” (L/28.IX.1955), precum și: „Nu s-ar putea oare retipări și *Oameni și locuri*, lucrare mai de conținut și calitate” L/27.III.1957), se întreabă Ladea, observând că se reeditează unele cărți. Deși aparent precipitate, aceste reveniri ale lui Ladea la opera lui Virgil Birou arată preocuparea sa latentă și, de fapt, plină de înțelegere și dragoste față de opera tovarășului său, atât de prezent în multe dintre realizările sale artistice.

Modestia lui Virgil Birou (uneori, chiar neîncrederea în propriile puteri, cum se vede din scrisori: v.B/13.V.193 etc.), întârzierea debutului său și, mai ales, clarificarea

șovăitoare a vocației („aș vrea să-mi găsec și eu locul meu /.../ chemarea mea”, B/13.II.1933 sunt în permanent și puternic contrast cu forța conștiinței artistice de care Romul Ladea a dat dovadă de timpuriu, cu siguranța propriului destin artistic și cu disponibilitatea, nu doar de a lucra enorm, ci și de a lupta pentru opera sa și a o impune.

În 1932, de când ne-au parvenit primele scrisori, artistul începuse să fie cunoscut în mediile plastice, executase câteva lucrări importante, avea comenzi, comentatorii se pregăteau să-i lanseze lucrările, era activ într-o seamă de inițiative cultural-artistice. Dacă nu putea participa direct, era informat minuțios de V. Birou. „Mă duc la Salon orice ar fi”, îl anunță acesta, aflat la București, într-o carte poștală din 30.I.1933. Revine, tot de acolo: „Zilele astea se deschide *Expoziția celor 4*, cea mai interesantă, mă voi duce și-i voi descoase acolo” (B/ 30.III.1933), sau: „Sunt aici două expoziții, una a Tinerimii artistice, alta Salonul /.../ mă voi duce, și-ți voi scrie detaliat cele văzute” (B/27.IV.1933).

Tematica epistolelor lui Ladea e concentrată, aproape exclusiv, asupra lucrărilor sale. Sunt evidente scrupulozitatea și tenacitatea sa, în felul în care insistă asupra oricărui amănunt legat de propria muncă: obținerea unor comenzi, a unor fotografii necesare reproducerilor, atenția cu care se străduiește să afle pe unde îi sunt lucrările. Discursul este bogat și vivace. Rolurile ilocutive se succedă rapid, domină verbele hortative (*scrie, scrie, scrie; e bine; trebuie; cred că e bine; ar fi bine să; privește tu bine; trimite-le; fotografiază etc.*).

Aflând, prin 1933 – 1934, că Ion Stoia-Udrea intenționează să elaboreze un volum despre artiștii plastici, se decide să dea vreo zece lucrări și îl avertizează pe Birou, pe de o parte, asupra textului de comentariu, pe de alta, asupra fotografiilor-reproduceri. „Aș avea aici nevoie de tine. Foarte serioasă. În primul rând să vezi că explicația din text să fie lămuritoare, obiectivă (nu cu laude) și mai ales îngrijit scrisă. Tu cunoști mai bine năzuințele mele și ai putea să-i fii lui Ion și mie de folos” (L/fără dată). Recomandările pe care le face în vederea prinderii în obiectivul fotografic a lucrărilor sunt intens marcate de ideile sale estetice: ”Iustin ar fi bine să fie fotografiat chiar din față și să aibă o lumină precisă din stânga și niște reflexe de jos, din dreapta. Obții un efect plastic și iese în evidență arcuirea gurii. Dacă ai lumină prea puternică de sus, are o expresie rea” (L/fără dată).

De altfel, așa cum arată textele, obsesia formei și puritatea expresivității ei l-au urmărit constant pe artist: „Ai grijă și cum fotografiezi capul lui Iustin. Să iasă în evidență și forma, dar mai ales expresia ei” (L/26.VIII.1934).

Sugestive sunt, astfel, rândurile despre procesul de elaborare artistică, proces în care *documentarea* minuțioasă reprezintă o componentă fundamentală. Când îl preocupă Victor Vlad Delamarina și Ion Popovici Bănățeanul, notează: „Îmi dau seama cât de bine ai completat atitudinea amândurora tu în *Oameni și locuri* (L/XII.1941). Bustul lui Blaga îl elaborează „pe-ndelete”, în vreme ce stă de vorbă îndelung cu poetul (L/7.IV.1948). Dacă nu-și poate procura singur sursele de informare, cere de la prieteni: Jurchescu îi trimite, într-o scrisoare din 1946, „un mic tratat de istorie în 11 pagini”, care-l edifică cu privire la „la mărimea noastră, a bănățenilor, în treburile țării”, și-i este de folos la un proiect amplu, cu reprezentării *Școlii Ardelene* (L/ 28.VII.1946).

Lazăr de la Rusca, monument comandat de Ministerul Culturii, în 1954, și conceput de acesta ca „un erou al comunismului” (L/ 26.VI.1954), constituie prilejul mai

multor epistole. Ele pun în evidență atitudinea lui Romul Ladea față de arta sa și acribia, cunoscută, de altfel, în procurarea datelor ce ar reconstitui o tipologie umană și un anumit mediu socio-geografic: „unde vine Rusca aia la noi în Banat.../ ce fel de locuri are /.../ și mai ales *portul* m-ar interesa” (L/26.VI.1954). E curios de peisaj și și de detaliile veșmintelor (în înșirarea componentelor vestimentare autorul folosește termeni din subdialectul bănățean). Insistă, cere informații de la Uniunea Artiștilor Plastici, de la Minister, de la Partid. Răspunsul, prompt și la fel de detaliat (cu schițe lămuritoare), al lui Virgil Birou nu întârzie. A fost la Caransebeș și la Rusca, unde a aflat tot ce i s-a cerut. Descrierea portului deconspiră pasiunea sa de folclorist și etnograf (B/12.IX.1954). Doar că nu a obținut o fotografie a lui Lazăr. „...zice-se că Lazăr nici nu are vreo fotografie”, notează Ladea, exasperat că oficialitățile nu dau de loc date (L/14.VIII.1954). În fine, în octombrie 1954, el scrie: „Cu Lazăr sunt gata/.../ Lucrare/.../ de aproape de 3 metri –*un bănățean frumos*” (s.n.) (L/28.X.1954). Concluzia este semnificativă pentru felul în care plasticianul înțelege să extragă faptul artistic din contingent, să-l salveze din determinările și presiunile istorico-politice, să eludeze implicarea politicului în estetic. Virgil Birou își exprimă în termeni foarte entuziasmați aprecierea (B/23.XI.1954). Scrisorile ne informează că lucrarea a fost bine întâmpinată. „Steaua”, nr. 7 din octombrie 1954, „revista Uniunii Scriitorilor”, precizează sculptorul, reproduce monumentul. (L/2.XII.1954). Impresia celor care vizionează operele lui Ladea (mai ales, *Lazăr de la Rusca*), la Expoziția de artă regională, Timișoara (1954), este profundă, consemnează V. Birou (23.XI.1954).

Împotriva așteptărilor și a entuziasmului general, juriul din București a fost însă reticent.

„Eu am făcut – cum ți-am scris – un bănățean frumos, cam de 3 m înălțime. Jumătatea de jos însă nu a plăcut juriului din București - probabil fiindcă are opinci”, adaugă ironic și cu umor Ladea (L/3.I.19565). Lucrarea a fost tăiată în două, la fel și onorariul.

Cum se știe, Ladea a avut o putere neobișnuită de muncă. Laitmotivul epistolelor îl reprezintă informațiile cu privire la ritmul continuu și alert al activității sale creatoare. Discursul său, el însuși febril, plin de nerv, informează, aproape în fiecare epistolă, despre *ce* și *cum* lucrează ori *are de gând* să lucreze: „Acum te rog încă ceva. Dar răspunde-mi imediat. Ce s-a făcut cu bustul lui Duca? Se mai face, nu se mai face?” (L/28.VIII.1934); „Eu lucrez. Lucruri mai mărunte pe care le pot face în atelierul d'aici. Am isprăvit un relief, un fel de compoziție. Binișor” (29.IX.1934). Întreruperea lucrului, dintr-un motiv sau altul, ori eventualitatea că intervine ceva străin de propriile concepții în prezentarea creației sale îi provoca o reacție imediată și fermă: „Țin necondiționat să revăd fotografiile și să le pun așa cum cred eu de bine”, îl avertizează pe Birou, la vestea că acesta i-a predat lui Stoia-Udrea clișeele pentru carte (L/26.VIII.1934). Terminarea gipsului, tocmai când elabora *Ion Popovici Bănățeanu* și munca mergea „fumos”, îl exasperează. Ca urmare, apelează, imperativ, ca de atâtea ori, la Virgil Birou: „Dar descurcă-te cum poți, numai să am gips că mi-ar părea rău să arunc o lucrare frumoasă” (L/1942).

„Contextul situațional” e bine reprezentat în corespondență, atât prin evenimente, cât și prin actanți. Peisajul cultural al României din perioada interbelică a fost, în general, foarte bogat, lucru valabil și pentru partea de vest a țării. Cât privește Banatul, la un deceniu de la Unire, instituțiile fundamentale erau încă în plină constituire. În această mișcare de întemeiere, de formare corespunzătoare entuziasmului creator, atât Virgil Birou, la

Timișoara, cât și Romul Ladea (fie că era la Timișoara, ori la Cluj, la Zărnești, la Suceag sau la Arcuda) au fost direct, permanent și esențial implicați.

Un moment important, după opinia noastră, care a influențat dezvoltarea artei plastice, în special (dar nu numai), concentrând o seamă de personalități în jurul unui nucleu, oarecum stabil, și impulsționând organizarea de expoziții, întâlniri profesionale și, în paralel, spiritul competitiv, îl constituie înființarea, la Timișoara, a unei Școli de Arte Frumoase. Aceasta a prins contur odată cu mutarea Școlii, în 1933, de la Cluj la Timișoara. Întreaga succesiune de întâmplări, efortul celor interesați, energia lor în a stăruii, grija pentru alcătuirea unui corp profesoral corespunzător, căutarea localului potrivit, toate se reflectă în scrisorile lui Birou și Ladea, nemijlocit legați de școală. Ambii au făcut parte din societățile (Birou la Timișoara, Ladea, la Cluj), care au determinat, într-un fel sau altul, faptele. Dacă încercarea lui Virgil Birou de a ocupa un post de profesor a eșuat, cum am mai arătat, cea a lui Romul Ladea a reușit, în cele din urmă: el vine, în 1933, la Timișoara, împreună cu pictorii Alexandu Pop și Catul Bogdan. Totuși, procesul de organizare se prelungește. Chiar și în 1936, cum arată epistolele, mai sunt lucruri de rezolvat, iar soarta școlii, nesigură, trezește neliniște. Așa se face că sculptorul, care locuia la Cluj, întreabă: ”În ce privește școala, nu știu ce să zic. Directorul nu face nimic? Să se ducă primarul la București.” (L/26. VIII.1934); sau: ”Am tot așteptat de la tine scrisoare, dar așa se vede că lucrurile nu s-au schimbat. Totuși aș vrea să aflu înscrierile de la școală, câți elevi sunt și multe altele. Ce-i cu primăria?” (L/ 30. XI.1934). Iar, peste doi ani: „...înainte ar trebui școala fixată și pe urmă să pornim acțiunea pentru clădire” (L/10.X. 1936). Dificultățile de ordin financiar și administrativ, legate de așezarea școlii pe temelii sigure, fac centrul de interes al unui șir de scrisori. Dezbaterea e prețioasă, pentru că informează atât asupra procesului în sine, cât și asupra personalităților conexe. Nerăbdător, Romul Ladea evocă mai multe nume, ce ar putea fi de folos acestei întreprinderi: „Mi-a scris Gomboșiu că în 24 septembrie vine Cosma de la București cu ceva rezultat, dar pân-acum n-am nici o știre ce au reușit, ce nu” (L/30.IX.1936); „La ajutorul lui Suciu m-am gândit și eu, ar fi tare prețios” (L/10.X.1936). Aflat în mijlocul întâmplărilor, Virgil Birou furnizează noutăți mai concrete. El vorbește despre nepăsarea oficialităților, despre cabalele directorului școlii, despre pericolul, chiar, ca așezământul să fie închis (B/17.I.1935). Se referă, apoi, la rolul unor intelectuali, precum Ștefan Gomboșiu, Imbroane sau Catul Bogdan, și, mai ales, la gestul inteligent al lui Ion Stoia-Udrea de a dedica școlii un număr din „Vremea” și de a publica clișee din lucrările profesorilor. Dintre cele aparținând lui Ladea, aflate la Timișoara, Virgil Birou promite că va pregăti *Popovici Bănățeanul* și *Șora* (B/25.IX.1934). În fine, s-au aprobat fondurile și, potrivit cu cele spuse de Aurel Cosma, care fusese la București, urmează să se primească „dreptul de publicitate” și titlul de Academie. În aceste împrejurări, Birou îl îndeamnă pe Romul Ladea să se stabilească la Timișoara (B/17.IX.1936). Într-adevăr, cum am mai arătat, în 1936, Ladea devine rectorul Academiei de Arte Frumoase din Timișoara, păstrând, totodată, conducerea catedrei de sculptură. El continuă, cu toate acestea, să rămână în atelierul de la Zărnești, de unde cere informații cu privire la tot ce se întâmplă pe tărâm cultural la Timișoara: „La organizarea unei biblioteci mă înscriu și cu tot dragul” (L/29.IX.1934); „Treaba cu tipografia cred că se putea destul de ușor rezolva. Am eu un plan – vom vorbi de asta” (L/10.X.1934) (49); „Era vorba de o revistă. Când începe?

Tare aş vrea să mai ştiu ce se petrece pe la voi. Dar Ienea?" (L/XII.1941). Laudă (păstrând obișnuita sa distanță ironică și autoironică) glosarul de termeni dialectali, alcătuit de poetul C. Miu-Lerca: "Măcar d'acu nainte va putea scrie orice bănăţean cum vrea și știe, fără teamă, despre *căicană* și altele", stăruie să se organizeze o „expoziție a elevilor săi” (L/29.IX.1934); apreciază efortul lui Ion Stoia-Udrea de a alcătui un *Ghid al Banatului*, „omul uitându-se prin ea e orientat, află de toate și celebrități și crâșme și moașe și tutungerii”(L/10.X.1936).

„Ladea era un înverșunat bănăţean, dorind ca academia să fie instalată pe temelii solide în reședința Banatului”, notează Aurel Cosma, care expune, într-un articol, stăruința revistei „Luceafărul” de a asigura continuitatea școlii, lucru atât de important în animarea peisajului plastic timișorean. Interesul lui Ladea era, firește, în primul rând, de ordin artistic-cultural, dar îl îmboldeau și motive personale. El tânjeste după o viață „tihnită”, potrivită aspirațiilor sale spiritual-artistice (L/30.IX.1936). Virgil Birou îi cere, pe de altă parte, să renunțe la ideea de a se îngroapa „de viu la sat”: „...nu pricepi”, insistă el, „că nu ești numai al tău, nici al familiei exclusiv. Tu ești al tuturor” (B/7.IX.1940).

După 1949, ia ființă, la Timișoara, revista cultural-artistică a Asociației Scriitorilor, „Scrisul bănăţean”. Treptat, întreaga mișcare intelectuală se reflectă în paginile publicației, care are rubrici separate de beletristică originală și de traduceri, de critică sau de istorie literară, muzicală sau plastică, de recuperare a valorilor tradiționale etc. Virgil Birou a colaborat cu revista și cu redactorii ei (mulți, tovarăși în cenele de la *Spieluhr*) și-i face prietenului său mici rapoarte despre activitatea de acolo. Lucian Valea lucrează cu „Chenta” la „Scrisul bănăţean”, îl informează sau, iată, Tiberiu Perian a publicat traduceri din Petofi (B/5.II.1957). Îl anunță că, în curând, Comarnescu va dedica operei sale de sculptor un amplu profil. În numărul 5, din 1957, al „Scrisului”, articolul apare. Birou trimite revista la Cluj, cu iscălituri de felicitare „pentru distincția primită” din partea redactorilor, care „te iubesc în măsura în care sunt capabili, adică hmm” adaugă, el corosiv. În fine, în numărul 6 al aceluiași an, semnalează un articol despre opera lui Ladea, aparținând lui Alexandru Jebeleanu. Exigent, V. Birou sancționează însă revista, când i se pare că nu-și face datoria. E supărat că „Scrisul bănăţean” nu l-a comemorat pe Traian Grozavescu așa cum s-ar fi convenit și cum au făcut-o toate publicațiile din țară și nici nu a reținut „frumosul gest” al lui P.Groza de a aproba ca teatrul din Timișoara să adopte numele vestitului cântăreț. Așa că exclamă, plin de amărăciune: „aici e o oarecare revistă de-i zice „Scrisul bănăţean”. Lumea se miră de ce-i zice așa, pentru că nu-i nici *scris*, și cu atât mai puțin *bănăţean*”(B/5.III.1957).

Înafara „Scrisului bănăţean”, intelectualii umaniști din partea de vest a țării puteau să se manifeste în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”. Institutul fusese întemeiat în anul 1931, cu scopul de a studia, pe teren, fenomenele sociale, viața materială și spirituală a populației din acest spațiu. Reproduse, cele mai multe executate de Virgil Birou, ale lucrărilor lui Ladea apar, periodic, atât în „Scrisul bănăţean”, cât și în revista Institutului sau în „Analele Banatului”. În aproximativ același interval au existat și alte publicații, ziare ori reviste, cu apariții cotidiene ori săptămânale. Unele sunt amintite, fie cu prilejul diverselor confruntări între orgolii, în spațiul plasticii, fie cu ocazia inevitabilelor conflicte existente în varii cercuri. Astfel, la un moment dat, o lucrare, executată de pictorul timișorean Corneliu

Liuba, la Satu Mare, e primită cu mare reticență de comisia de recepție. „Ecoul”, cotidian din Timișoara, publică procesul verbal, iar Virgil Birou își informează imediat prietenul (B/26.I.1935). Romul Ladea scrie, pe de altă parte: „Am auzit și mai mult am dedus, din 2-3 articole citite în *Ecoul*, de frecuşurile tale” (L/30.IX.1936). Sau: „Am primit un număr din *Vestul* (23 sept.) care se ocupă cu daraverile lui Liuba...” (L/15.VI.1941)(60); „Am primit *Ecoul* și *Dacia*...bietul Ciupe cred că a greșit, nu cunoaște el săracul Timișoara și nu-și dă seama unde poate să ajungă vanitatea și orgoliul lui. Dar...el a vrut. Ce are cu Bogdan și Podlipny?”(L/ XII.1941).

Dăruirea, cunoscută, de altfel, cu care Romul Ladea s-a dedicat muncii sale, precum și maniera sa de lucru se regăsesc, adesea, foarte exact, în scrisori. Faptul este explicabil, deoarece Virgil Birou a rezonat întotdeauna, cum am mai arătat, în toate împrejurările, cu o impresionantă promptitudine. Așa se face că, referindu-se la un proiect sau la o lucrare, Romul Ladea folosea pluralul, ca și când ar fi fost vorba de o realizare comună: „Mă voi ocupa de portret la Timișoara, cum zic, după prealabilă încurajare din partea ta, ca și osteneala asta *a noastră* (s.n.) să aibă un sfârșit ca și expoziția” (L/XII 1941). Legătura de substanță, profunda comuniune pe care o exprimă sintagma „osteneala asta a noastră” sunt susținute permanent nu doar de implicarea directă a lui Virgil Birou în pragmatica operei lui Romul Ladea, ci și de admirația sa față de creația artistului. În perioada începuturilor, când comenzile erau atât de importante, îi scrie în legătură cu una dintre ele, venită de la Buziaș: „voi face propagandă vehementă” (B/6.III.1933). Cât despre succesele, ce nu au întârziat să vină, ale lui Ladea, Virgil Birou le înregistrează cu totală adeviziune. În 1954, are loc la Timișoara o Expoziție de Artă regională, unde Ladea, cu toate că propune câteva lucrări, nu poate participa. „Expoziția ta de la Timișoara, deși ținută în absență, a avut deplin succes”, exclamă Virgil Birou (B/23.XI.1954). Și continuă: sculpturile „sunt atât de frumoase și atât de pline de sentiment ca un cântec de pe coastă” (*ibidem*). E aprecierea pe care Ladea a deslușit-o, desigur, dincolo de argumente intelectuale, cu secreta percepție a sufletului.

„Îți aduc la cunoștință”, își anunță, altă dată, Ladea prietenul, „că Ion Popovici merge frumos /.../ Sunt mulțumit de el, l-am făcut șezând” (l/24.XII.1942). Sau: „iaca îți scriu /.../ că lucrez acum la Iovan pe cal și parcă îl realizez de astă dată bine, barem până acum, așa se arată. Lucrez cu mult zel...” (L/26.VI. 1943).

Ca pentru orice artist plastic, problema atelierului a fost capitală și pentru Romul Ladea. El se referă, de multe ori, la efortul de a procura un loc adecvat, în care să poată lucra, sau, odată locul dobândit, la condițiile pe care acesta le întrunea. La Timișoara își înjghebase, cu ajutorul unui funcționar de la primărie, Cujbă, originar și el din Caraș, un atelier, într-un „șopron de la Horticultura orașului.”. Episodul e consemnat într-o scrisoare din 1942: „Interesează-te și la (indescifrabil), el are la Horticultură un atelier, chiar vis-a-vis de biroul lui, mi l-ar da oare, mi l-ar putea încălzi? (L/24 XII.1942). După un timp, „lucrează într-o sală de la Liceul Industrial, unde avea să înceapă monumentul lui Ion Creangă, devenit, ulterior, *Cronicarul*” (GROZDAN 1979, p.30). Cât despre atelierul de la Zărnești, inițial necorespunzător, iată ce spune: „Aici lucrez, cum zic, am un atelier nou construit și amenajat cum se cade și mă simt destul de bine” (L/15.VI.1941). Un segment de mare interes al scrisorilor îl formează dialogul privitor la organizarea expozițiilor. Opera lui Romul Ladea s-a bucurat de numeroase întâlniri cu amatorii de artă și, trebuie spus, de

timpuriu, a avut succes. Artistul a fost extrem de exigent cu aceste apariții publice. Așa cum se vede din corespondența cu Virgil Birou și, desigur, și din alte documente, el își pregătea cu minuțiozitate lucrările, cumpăna asupra numărului de exponate și a modului în care ele urmau să se asambleze. Pe de altă parte, plasticianul a avut un acut simț al discernământului (însoțit de cunoscutul său umor) și a evaluat cu luciditate valoarea *reală* a acestor evenimente într-o perioadă de puternică intruziune a politicului în toate manifestările artelor. Este de consultat, în acest sens, epistola ce se referă la demersurile pe care le fac autoritățile (respectiv, „pictorul Cornea de la Cluj, președintele *Atheneului Bălcescu*, care are drept scop culturalizarea maselor sub diverse forme”) de a organiza o expoziție de arte plastice, în 1946, la Cluj, expoziție la care e solicitată și participarea lui Ladea (L/1946). „Dar și tu, te rog, trimite-mi-le (fotografiile, n.n.) cât se poate de repede, ca să nu pară că zădărnicesc opera de culturalizare” (*ibidem*).

Un subiect frecvent al epistolelor, legat strâns de cel anterior – expozițiile - , îl formează redobândirea lucrărilor, pentru a fi expuse. Faptul se datorează unei particularități a biografiei sculptorului, cât și firii sale foarte generoase. Având spațiu de creație în mai multe localități, o seamă dintre creațiile sale erau deținute de către diverse instituții ori de către persoane particulare. De aceea, de multe ori, Romul Ladea a fost obligat, secondat de Virgil Birou, să facă un mare efort de recuperare.

În 1955, îl anunță pe Birou că se pregătește o expoziție retrospectivă (la Cluj sau București): „Ca să nu mă găsească nepregătit de tot, insistă artistul, te rog rupe un pic de vreme și mergi să vezi, cu ochii tăi, ce lucrări sunt la Școala medie de Artă, la Mărcuș, dacă Linția (Bubi), avocatul, mai are relieful lui Iancu Bobu (bronz), dacă Victor Vlad Delamarina mai există la Școala de Arte și Meserii și dacă este, după părerea ta, expozabil sau ba acest bust” (L/26.VIII.1955). Și, în continuare: „Cine-i director la muzeu? Și de acolo mi-ar trebui două lucrări. *Capul de copil* și relieful lui *Iovan Iorgovan*” (*ibidem*).

Sculptorul a acordat, încă de la începuturile sale, o mare importanță *reproducerii* lucrărilor, fie că acestea urmau să fie publicate într-o carte de specialitate, într-un catalog, într-un album sau într-o revistă.

S-au văzut (cf. *supra*) grija și insistența cu care Ladea îl instruia pe V. Birou în legătură cu fotografierea operelor. Reproducerea fotografică a rămas de-a lungul celor aproape treizeci de ani de corespondență una dintre *temele recurente*. Și, chiar dacă, odată cu trecerea timpului, artistul a avut la dispoziție persoane calificate în domeniu, el a continuat să apeleze cu încredere la Virgil Birou, nu numai pentru priceperea și pasiunea sa, ci și fiindcă el nu a obosit să obțină lucrările, să procure material fotografic, clișee etc., să execute reproducerile și să le expedieze: „Pentru „*Vrerea*” îți voi trimite săptămâna viitoare în locul lui *Iustin* o altă sculptură ceva mai bună, definitivă /.../ Dacă lucrul ar fi urgent, fotografiază pe *Popovici Bănățeanul* și pe *Iustin* și publică-i pe ăștia doi” (L/15.VI.1941). Mult mai târziu, în 1957, Editura de Stat îi propune lui Ladea să tipărească un album monografic. Responsabilitatea alcătuirii și a prezentării i-a revenit lui Raul Șorban: „Dragă Virgile, iar vin la tine cu o cerere, dar mă întreb de cine altul să mă rog” (L/14.I.1957). Are nevoie de reproduceri ale operelor aflate la Muzeul Banatului („roagă-l pe domnul director Moga”), precum și în colecții particulare. Mai multe scrisori se ocupă de acest eveniment, corespondenții se angajează cu o anumită febrilitate în proiect, dar, firește, vin și

dezamăgirile. Redactorul, se pare, tergiversează apariția („Văd că Șorban tot amână monografia, probabil vrea să iasă o dată cu a *baronului* pe care l-a vârat în program ulterior, să nu rămână mai pe jos. Mi-a scris Gomboșiu că și conferința lui Șorban a fost dezastroasă. Au pus-o la cale mai mult să mă compromită, pe cât posibil să-mi diminueze valoarea.” (L/28.X.1957). Dar, iată, mesajele primite sunt false: „A fost p-aici Raul Șorban și mi-a adus conferința. Am citit-o, este foarte frumoasă, îi mulțumesc lui Șorban. Spune-i și lui Buteanu că sunt tare mulțumit și că informatorii mei au fost niște intriganți ticăloși” (L/15.I.1958).

Expoziția retrospectivă, deschisă în primăvara anului 1958 (potrivit informațiilor din scrisori, în luna mai), inițiată de Fondul plastic în Sala Dalles, l-a luat pe artist prin surprindere. Ca de obicei, pentru lucrările care se găseau la Timișoara, aportul lui Virgil Birou a fost esențial. Strângerea (conform instrucțiunilor lui Ladea) și împachetarea („ca nu cumva... să se spargă”, L/10.III.1958), expedierea lor pe adresa lui Nicolae Crișan îi reveneau. Îi cere urgent și „o listă a oamenilor de seamă din Timișoara”, cărora urma să le trimită catalogul. Informații se pot obține de la Podlipny, de la Moga sau Uniunea Scriitorilor, „vezi tu” (L/23.IV.1958).

Odată impusă, autoritatea artistică a lui Romul Ladea obligă oficialitățile să-i dea cuvenitele drepturi. După doi ani de la Expoziția retrospectivă de la București, „Organele Sfatului Popular din Timișoara” *se grăbesc* să organizeze, și ele, „în cadrul manifestărilor de cultură locale de mare amploare” (B/29.VI.1960), o expoziție retrospectivă la Timișoara. Răspunsul lui Romul Ladea vine prompt. Este de acord și trimite, sistematizate, pe puncte, instrucțiuni amănunțite (L/4.VII.1960).

Seria expozițiilor în țară și în afara ei continuă. În 1963 Ladea scrie: „cu expoziția a fost succes mare /.../ Am expus puține lucruri, mi s-a cumpărat aproape tot /.../ La „Scrisul bănățean” a trimis Petre Pascu ceva relativ la expoziție.” (L/23.VIII.1963).

Oboseala vârstei îi împiedică, treptat, pe cei doi prieteni să se mai întâlnească și anunță finalul inevitabil al corespondenței: „Sunt obosit, dragă Romi, și bolnav. Aș mai fi vrut să ajung o dată la Cluj, scrie Virgil Birou în 1960, dar nu cred că mai e posibil. Nici tu nu mai ai cale pe-aici. Așa că rămâne să te îmbrățișez de la distanță, prin carte, căci brațele sunt departe.” (B/10.I.1960). Totodată, melancolia singurătății, pe care o încearcă oricare artist, se insinuează tot mai accentuat în discursul celor doi: „dacă un artist nu vrea cu opera lui mai mult decât tu ai vrut cu a ta, ce /.../ mai caută între oameni și de ce îi mai incomodează. Oamenii se vreau câta *intelectuali* și îi obligi prin fel de fel de manifestări culturale, expoziții etc. să se ocupe de ce nu le place. Le deranjezi toată liniștea”, notează, cu amărăciune, Ladea într-una din ultimele epistole (L/ scrisoare nedată). Și chiar în ultima, din cele care ne-au fost puse la dispoziție: „Virgile, iubitul meu, Fii bun trimite-mi /.../ relieful lui Marchini, îmi trebuie încă azi, vreau să-l dau cadou de nuntă lui Bellu”(L/ scrisoare nedată).

Rod al unei „fertile și exemplare prietenii artistice”, corespondența Virgil Birou-Romul Ladea este, totodată, expresia capacității celor doi intelectuali de a trăi deplin actul de cultură, de a trudi și a se bucura întru realizarea unui climat spiritual-artistic elevat pe meleagurile atât de dragi amândurora, de a dovedi că, „prin gândire și vis”, omul se poate desprinde din inerție, „banalitate și mediocritate” (74).

Referințe

- BIRĂESCU, ZĂRIE 2003, *Scrisori către Virgil Birou*, Centenarul nașterii scriitorului Virgil Birou (1903-2003), Selecția textelor, note, cronologie, postfață Aquilina Birăescu și Diana Zărie, Timișoara, Editura Marineasa, 2003.
- BIROU 1941 = Virgil Birou, *Năzuințe și realizări*. Etape din viața culturală bănățeană, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941.
- COSMA 1933 = Dr. Aurel Cosma junior, *Bănățeni de altădată*, 42 de figuri bănățene, I, Timișoara, Tipografia „Unirea română”, 1933.
- GROZDAN 1979 = Dorian Grozdan, *Romul Ladea și lumea lui cuprinzătoare*, Timișoara, Editura Facla, 1979.
- LĂPTOIU 1985 = Negoiaș Lăptoiu, *Romul Ladea*, București, Editura Meridiane, 1985.
- PLETT 1983 = Heinrich F. Plett, *Știința textului și analiza de text*, în românește de Speranța Stănescu, București, Editura Univers, 1983.
- UNGUREANU 1980 = Cornel Ungureanu, *Imediata noastră apropiere*, Timișoara, Editura Facla, 1980.

SIGLE:

- B/ = scrisorile expediate de Virgil Birou.
L/ = scrisorile expediate de Romul Ladea.

* Când a fost cazul, am operat în text actualizările ortografice cuvenite.

DE AMICITIA. LA CORRESPONDANCE ROMUL LADEA – VIRGIL BIROU

(Résumé)

Mots clés: fond documentaire, lettre, contexte historique, climat artistique, Timișoara

L'article fait l'analyse de la correspondance entre Romul Ladea, l'un des plus importants sculpteurs roumains, et Virgil Birou, écrivain, correspondance qui s'étend sur une période de plus de 30 ans. Le fond documentaire est inédit. L'analyse se penche sur : 1. *la structure de l'espèce* et 2. *le contenu* des lettres. Sur l'aspect du *contenu*, l'auteur décèle des aspects de création, de contexte situationnel, historique, de climat artistique de Timisoara